

MEHMET AKİF ERSOY'UN ŞİİRLERİNDE DOĞU VE BATI ANLAYIŞI

PROF. DR. MUSTAFA ÜNAL*

Ülkemizde Doğu ve Batı kavramları, üzerinde en fazla konuşulan, tartışılan ve yazılan kavramlar olmasına karşılık, tanımın nasıl olduğu, içeriğinin ne olduğu, niteliğinin olumlu mu olumsuz mu olduğu henüz ortaya konulamamıştır. Bu çıkmaza bağlı olarak da düşüncesine göre, karşı tarafı “öteki”leştiren düşünce grupları oluşmuştur.

Batı kavramı, anlamı ve tarihiyle araştırmacının ideolojisine göre olumlu veya olumsuz olarak anlamlandırılır

Batı kavramı, anlamı ve tarihiyle araştırmacının ideolojisine göre olumlu veya olumsuz olarak anlamlandırılır ve buna bağlı olarak da Batıcılık tarihi de farklı tarihlendirilir. Örneğin askerî üstünlüğü ölçü olarak alanlarca Batıcılık 1700'lerde, cumhuriyetle hesabı olanlara göre Batıcılık olumsuz anlamda, Mustafa Kemal Atatürk ile, Osmanlının son ve cumhuriyetin ilk dönemine hâkim olan Türkçülük düşüncesi ile sıkıntısı olanlara göre İttihat ve Terakki'nin ortaya çıkışıyla başlatılır. Ancak siyasi anlamında Batı ve Batıcılık,

Osmanlının uzun bir dönem “toplumsal narsizm” dairesinde yaşamasından sonra askerî, siyasi ve ekonomik mağlubiyetlerle birlikte kendinden başka bir Batı'nın olduğunu anlamaya başladığı 1700'lerden itibaren konuşulur hâle gelse de, geniş ve tarafsız yönlerden bakılırsa Türklerin Attila ile Roma'ya yöneldiği miladi 400'lere

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

kadar dayandırılabilir. Zira, yüzyılların kazandırdığı maddi ve kültürel zenginlik o zamanlar Batı'da hem yaygın hem de yoğun olarak bulunmakta idi.

Türklerde Batılılaşma arzu ve gayreti kendini beğenmişlik içindeki Osmanlının askerî, siyasi ve ekonomik alanlarda çöküşe geçtiği, kendinden utanmışlığa ve Batı hayranlığına düşmeye başladığı 18. yy. ile başlatmak âdet olmuştur. Tarihsel olarak bu kadar dönemeçlere dayanan Batıcılık nedir öyleyse?

Batıcılık yine tanım yapanın ideolojisine göre değişik anlamlar kazanır. Osmanlının zirve dönemini idealleştirenler Osmanlının zirveden aşağıya düşüşü döneminde yakalandığı aşağılık kompleksiyle Batı'nın sahip olduğu maddi ve manevi değerlere erişebilme hedefi olarak tanımlarken öte yandan kendini muhafazakâr diye adlandıranlar da Batıcılığı Türk milletinin sahip olduğu dinî ve millî değerlerinin yerine Batının değerlerinin ikame edilmesi yönündeki olumsuz içeriğiyle tanımlamaktadır.

II. Abdülhamit döneminde Batı, devlet için bir model, Müslümanlık ise halk arasında güçlendirilmesi gereken bir yapı olarak düşünülmüştür. Onun döneminde açılan okullarda okuyan öğrenciler bu hedefle donatılmaya çalışılmıştır. Hatta II. Abdülhamit'i sevmeyenler bile Batı'yı medeniyetiyle bir "model" olarak benimsemişlerdir. (bk. Mardin, Akgül)

Osmanlının çökmek üzere olduğu yıllarda görüşleriyle günümüze taşınan M. Akif Ersoy ve Ziya Gökalp da bunlardandır. M. Akif Ersoy, adlandırmaya da Batı'nın kültürel unsurlarını taklide karşı ama uygarlığına evet diyen birisidir. Ziya Gökalp ise, genel anlamda M. Akif Ersoy ile zıt görüşteymiş gibi algılansa da gerçekte o, kişisel ve devletsel gelişim düşüncesi bağlamında uygarlık ve kültürü ayrı ayrı olgular olarak adlandırıp akademisyen inceliğiyle yapılacak araştırmalar sonunda neyin alınırsa yararlı olacağını kaygı eden bir yaklaşım içindedir. Onun bu tutumuna M. Akif Ersoy, aşağıda görüleceği üzere, üç aşamada ulaşacaktır.

Bu çalışmada, Osmanlının çöküş yıllarında yazdığı şiirlerle kendi döneminden günümüze kadar kişi ve toplulukları etkileyen düşünce, mücadele ve ideal adamlarından birisi olan Mehmet Akif Ersoy'un (Aralık 1873- 27 Aralık 1936) şiirlerinde ifade ettiği Batı ve Doğu kavramları çerçevesinde görüşlerini metin içerik analizi yöntemiyle tasvir edip değerlendirmeye çalışacağız. Şiirleri, Safahat'taki kronolojik yazım ve basım sırasını takip ederek ele alacağız ki, böylece onun dönem ve zaman içinde nasıl ve nerede fikir değiştirdiğini görebilelim.

Şiirlerde Doğu ve Batı

Mehmet Akif Ersoy'un şiirlerinde Doğu'nun tematik anlatımı döneme ve şartlara göre yer alır. Başka bir deyişle, Mehmet Akif Ersoy'un yedi bölümden, yani safhalardan meydana gelen **Safahat** adlı kitabı, adeta kendi ömrünün, düşüncelerinin ve ideallerinin değişen safhalarını sunar.

Onun 1908-1911 yılları arasında **Sırat-ı Müstakim** dergisinde çıkan şiirlerinden oluşan **Birinci Bölüm**deki şiirlerin kişiselden toplumsala doğru kendini

gösteren gönül sohbetleri, açlık, yokluk, eğitimsizlik, hastalık, çaresizlik ve bunlara bağlı olarak gelişen aile dramları ve ülkedeki hürriyet hareketleri gibi genel sıkıntıları manzum bir biçimde ele aldığı görülür. Onun bu bölümde işaret ettiği uygarlık çok açık olmasa da Doğu uygarlığıdır. Aslında buradaki Doğu, mevcut şartlara uygun uygarlık olmayıp tarihî ve coğrafi uygarlıktan günümüze gelen kalıntının tanımlamasıdır. Yani, Doğu denilince, itikadi bir sınıflandırma ile İslam dinine inanan nüfusa sahip ülkeler kast edilmektedir.

Doğu'nun durumunu aslında Osmanlı'nın örnek durumunu anlatarak genelleştirmektedir. Örneğin *Durmayalım* başlıklı şiirinde 13. yy. İran şairlerinden Sa'di Şirazi'nin çöl yolculuğu şiirine gönderme yaparak hem Doğu'nun mevcut hâlini anlatmakta hem de insanlık yarışında neler yapması gerektiğine işaret etmektedir. Buna göre, çöl yolcusu iminde olan Doğu, menzile sağ-salim erişebilmek için gayretle, azimle durmadan yola devam etmelidir. Zira, Allah'ın da sürekli olarak bin türlü olayla tecelli etmesi örneğinden yola çıkarak insanlığın istikbal yarışında Doğu, uyumamalıdır, aksi takdirde mezarı, çöl olacaktır. Mehmet Akif Ersoy, bu söylediklerine Kur'an'dan Necm/39. ayetini örnek gösterir ve günümüz meallerinden farklı olarak, şiirin temasına uygun bir biçimde "çalışan, gayret eden amacına erişir" anlamında kullanır. Aynı temayı yine aynı kitabın *Azım* adlı şiirinde yine Sa'di'nin hikâyesini alıntılararak hedefe ulaşmak için azimle koşmak, çalışmak, Allah'ın yardımıyla araştırmanın irfan yolu olduğunu, ümitsizliğe düşmenin sonunun ise hüsrana olacağını söyler.

İnsan adlı şiirde insanın en kutsal varlık olduğunu, Allah'ın insanda tecelli ettiğini, yetenek ve bilgisiyle her türlü engelleri aşabildiğini, çalıştıkça yükselmesinin sınırı olmadığını, yüce bir varlık olduğunu, hatta meleklerden daha değerli olduğunu ifade eder.

İran Şahı Muhammet Ali Şah üzerine şiirde Şahın 1907-1909 yıllarında sergilediği despotik yönetimi eleştirirken yapılan zulümlerin Allah'ın heybetiyle yok olacağı inancını ifade ettikten sonra, Şahın ülkede yaptığı yıkımla Doğu'yu ağlatıp Batı'yı sevindirdiğini, ama Batı'nın bile vicdanını sızlattığını anlatır. Mehmet Akif Ersoy zaman zaman, başvurduğu Allah'a tevekkül ve Allah'ın hikmeti merakını bu şiirde de görürüz ama hemen ardından da,

"Hayır, Ma'bud'a ırcamda yoktur bunların ma'na

Yataklık eylemez caniye -hâşâ- bir zaman Mevla" diyerek her zamanki gibi Cebri-Kaderiyeci düşüncenin yanlışlığından dolayı vazgeçer.

Mahalle Kahvesi başlıklı şiirinde Mehmet Akif Ersoy, hem doğrudan kültürün bir parçası olarak kahvehaneyi hem de kahvehane tasviri ile Doğu'yu sembolize etmektedir. Tasvir edilen kahvehane kültürünün, Osmanlı'nın, yani Doğu'nun sefilliği, pespayeliği, pisliği, tembelliği, zavallılığı nedeniyle kanayan yarası olduğunu anlatmaya çalışır. Devamla, Doğu'nun eskiden çalışkan evlatlarının bilgisi, zekâsı ve çalışkanlığıyla yaptığı abidevi eserlerin ve manevi değerlerin az önce tasvirde

yerini alan insanların tersine davranışlarıyla yok edildiğini anlatır. Bu şiirde her ne kadar kahvehanedeki insanların pür melali anlatılsa da, aslında kahvehanedeki kirli eşyalar, boş şeylerle gününü geçiren insanlar, dışçılık, berberlik gibi işler de yapan kahveci imgesiyle, o günlerdeki Doğu'nun dağınıklığı, düzensizliği, teknolojiden ve gelişmeden uzak kalmış durumu temsil edilir. Ayrıca duvarda asılı şaşaalı ve gurur verici olayları resmeden tablolarıyla da ülkenin geçmişini anlatan bir yapıdır.

Görüldüğü üzere Birinci Kitabın şiirlerinde memleket meseleleri uygarlık merkezinde pek fazla söz konusu edilmemiştir. Bu bölümün diğer kırk kadar şiirinde romantizm, felsefi duygu ve düşüncelerin işlendiği anlaşılır. Bu bölümün şiirlerinin yazıldığı yıllarda şairin memleket meselelerine ileriki yıllarda yazdığı şiirlerdeki kadar ilgi duymadığını söylemek mümkündür. Ancak ileriki yıllarda söyleyeceklerinin temeli bu bölümde atılmıştır denilebilir. Örneğin İkinci Kitabı oluşturan *Süleymaniye Kürsüsünde* şiirlerinin yazıldığı tarihlerde Osmanlı'nın hızlı bir çöküşe girdiği, askerî, siyasi ve ekonomik, toplumsal düzensizliğin, sıkıntıların her türlüşününün yaşanmasından olmalı ki, şairimiz de bundan oldukça fazla etkilenmiş olduğunu şiirlerine yansıtır. Artık o da olayların içindedir. Sırasıyla millet, devlet ve dinin ışgallerden, yıkılmışlıklardan kurtarılması için düşünür, çareler sunar. Bu bağlamda o, Doğu'yu Osmanlı ile bütünleştirip sorun ve sıkıntılarını sitemkâr bir edayla anlatır ve kurtuluş ümidini canlı tutmak adına kendine göre çareler de sunar.

Safahat'ın ikinci kitabı *Süleymaniye Kürsüsünde* bölümü olup bir tek şiirden oluşur. Şair bu şiirde Doğu-Batı ayrımını Müslüman ülkeler ve Avrupa olarak yapar. Doğu, sefillikler içinde yaşayan, Batı ise, medeniyetin bolluklarıyla yaşayan müreffeh ülkelerdir. Şair, bu ülkelerin arasına Rusya, Çin ve Japonya'yı da dâhil ederek onun medeniyet, Batı ve Avrupa'dan ne anladığını kolayca görebiliriz ki o da zamanın sahip olduğu gelişmişlik olup Mehmet Akif Ersoy'un bu anlamda Batıcı olduğunu rahatlıkla söylememize fırsat verir.

Mehmet Akif Ersoy, birinci kitaptaki ferdî ve felsefi duygu ve düşüncelerinden farklı olarak İkinci Kitap'ta memleket meselelerine yönelir ve Doğu-Batı ayrımını yapma ihtiyacını duyar. Çünkü Birinci Kitabın yazıldığı yıllardan sonra Osmanlı, Trablusgarp ve Oniki Ada hezimetlerini yaşamaya, Balkanlarda Rusya'nın kışkırtmasıyla Osmanlıya karşı güçlerini birleştiren Yunanistan, Bulgaristan ve Karadağ'a toprak ve imtiyaz vermeye başlar. İşte bu yıllarda şair, bu gerileme ve çöküşün ıstırabıyla bir şeylerin yapılmasının gereğini halka anlatmaya çalışır. Bu amaçla önce "Biz Doğu'nun" durumunu kabullenmek ve kurtulmak için de Batı gibi, yani uygar olmak gerektiğini anlatır.

Şair bu görüşlerini *Süleymaniye Kürsüsünde*, Haliç'ten Süleymaniye Camisine giderken karşılaştığı manzaralar ve camide verilen va'az çerçevesinde anlatmaya çalışır. Yol üzerinde karşılaştığı manzaraları pis, eski, miskin, ağlamış yüzlü, çirkin evler, yalpa yapan tahta yol biçimlerinde tasvir eder ki bunlar Doğu'nun üzücü yanı olarak görülse de ümitsizliğe düşülmemesi, karamsar olunmaması gerektiğine de işaret eder. Çok uzun olan şiirden bir parça şu şekilde hitap eder:

“... ”

*Sanki umman-ı bekanın ezeli bir mevci
Yükselirken göğe, donmuş da kesilmiş inci
Bu Güher-parenin eb'ad-ı semavisinde,
Yorulan didelerin haneden insin de,
Levse dalsın yeniden? Etme, yazıktır, olmaz;
Garba tevcih ediver, gel onu sen şimdi biraz;
Dur da Ma'bud'una yükselmek için ilme basan
Ma'bedin halini gör, işte serapa iman!”*

Bu ve devamındaki mısralarda Süleymaniye Camisi'nin inci gibi işlenerek estetik bir mimariyle muhteşem bir mabed olmasının temelinde bilim ve imanun olduğuna vurgu yapıp bugünkü Doğu'nun durumuna bakıp da zillete düşmemek gerektiğini ikaz eder. Ona göre dünyada kurtuluş Süleymaniye sembolüyle camiden başlayacaktır. Zira vaizin İstanbul merkezli birçok Müslüman memleketleri ve Batı ülkeleriyle ilgili olarak aktardığı gözlemlerden verdiği ümit ve mesaj, akıl ve iman hareketine geçirmeye işaret ediyor ki, şaire göre, kurtuluşun yegane temeli de bu ikisidir.

Vaiz, vaazında Doğu-Batı tasvirleri yapar, ümmetin merkezi olan İstanbul'u geçmişle karşılaştırınca ümitsizliğe düşer. Çünkü İstanbul nezdinde Doğu'nun rezaleti, maskaralığı, kayırmacılığı, eğitimsizliği, verimsizliği, terbiyesizliği, cahilliği, işlerdeki liyakatsizliği, halkın kafasızlığı, bütün toplumun içine düştüğü ümitsizliği almış başını gidiyor, bunlara bağlı olarak da memleket ve din mahvoluyor.

Vaizin anlatımına göre Rusya, önceki şiiirlerde anlatılan Rusya'dan farklı bir biçimde hürriyetsiz, despot, milyonlarca aç-susuz insanın bulunduğu, ama bütün bunlara rağmen okuyan sayısı ve oranının bizimkiyle kıyaslanamayacak kadar yüksek olduğu bir ülkedir.

Vaizin Tataristan ve Türkistan gezilerinde uğradığı Taşkent, Semerkant, Buhara gibi şehirlerin de, bir Doğu olarak İstanbul'dan iyi tarafları, ele alınır bir tarafı yoktur: Yaşlısı genci, bütün halk hurafelere dalmış, cahillik ve geri kalmışlıkta çırpınıyorlar. Çin ve Mançurya Müslümanlarının da oldukça geri kalmış olduğunu, hayatlarının geleneğe göre şekillendiğini anlatır. Şaire göre “küçük boylu, büyük millet” Japonlar ise, Buda adıyla bir Müslümanlığı yaşamaktadırlar. Şair burada Japonlar için “Müslüman demek için eksiği ancak Tevhid” mısramı söylerken dayanak olarak

*“Doğruluk, ahde vefa, va'de sadakat, şefkat;
Acizin hakkını i'laya samimi gayret;
En ufak şeyle kanaat, çoğa kudret varken;
Yine ifrat ile vermek, veren eller darken;
Kimsenin ırzına, namusuna bakmayarak,*

*Yedi kat ellerin evladını kardeş tanımak;
 "öleceksin!" denilen noktada merdane sebat;
 Yeri gelsin gülerek, oynuyarak terk-i hayat;
 İhtirasat-ı hususiyeyi söyletmiyerek,
 Nef'i şahsiyi umumunkine kurban etmek;
 Daha bunlar gibi çok nadire gördüm orada...
 Adem'in en temiz ahfadına malik bir ada.*

...

Gece gündüz açık evler, kapılar mandalsız

Herkesin sandığı meydanda, bilinmez hırsız" mısralarını söylerken, İslam dünyasında son üç yüz yıldır yanlış olarak algılanan dinin ahlakla aynı olduğu yanlışlığına Mehmet Akif Ersoy da düşmektedir. Bugün ulaşılan dinler tarihi bilgilerine göre gelmiş geçmiş, bütün dinler ahlak kurallarını ısrarlı bir biçimde insanların mutluluğu için vaaz etmişlerdir, etmektedirler. Dolayısıyla ahlak kurallarının herhangi bir dine aitliğini söylemekten ziyade, bu kuralların insanlığın çağlar boyunca tecrübe ettiği olaylar ve uygulamalar sonucunda elde edilmiş mutluluk, insanlık kuralları olarak kabul etmek gerekir.

Mehmet Akif Ersoy, Japonların Batı uygarlığını alırken gösterdiği tavrı anlatırken yazdığı mısralarda kullandığı kelimeler onun Batı'dan ne anladığını ortaya koymaktadır:

*"Medeniyet girebilmiş yalnız fenniyle
 O da sahiplerinin lahik olan izniyle.
 Dikilip sahile binlerce basiret, iman;
 Ne kadar maskaralık varsa kovulmuş kapıdan!
 Garb'ın eşyası, eğer kıymeti haizse yürür;
 Moda şeklinde gelen seyvie gümrükte çürür!"*

Buradaki medeniyet ile Garb kelimesi eş anlamda kullanılmış olup uygarlığın merkezinin Avrupa olduğunu açıkça belirtmektedir. Aslında Mehmet Akif Ersoy, Japonların yaptıklarından, uygarlık ile kültürü ayırt etmektedir. Zira bizim memlekette maskaralık olarak gördüğü Avrupa kültürünü Japonların almayıp uygarlık olarak bilim ve teknolojiyi alışlarını gıptaıyla, imrenerek anlatır. Hattızatında o, bu anlatımıyla, Osmanlıda yanlış bir biçimde Avrupalılık denilince Avrupa-Batı kültürünü alanlara mesaj vermektedir.

Hindistan gözlemlerini anlatırken onların da ruh ve maddeyi başarılı bir biçimde uyumlaştırdığını, bir çoğunun İngiltere'de eğitim almış bilim adamlarının başarılarının Batı'da bile saygıyla anıldığını, milliyet duygularının oldukça yüksek olduğunu, Batı'nın yalnızca bilimini almış olduklarını, fuhuş, içki gibi İslam'ın yasakladığı ahlaksızlığı ülkelere sokmadıklarını ifade eder ki, yukarıda Japonlarla ilgili olarak da işaret ettiği gibi, gelişmenin ahlaklı bir toplumla birlikte, bilim ile olabileceği mesajını vermeye çalışmaktadır.

Bu gelişmişlik duygu, düşünce ve azmi içinde olmalarına rağmen, Hintli Müslümanların acı, zulüm, zillet ve geri kalmışlıktan kurtulabilmelerinin tek ümidinin Türkler olduğu yönündeki fikirlerini aktararak okuyucuyu etkileyip onlara bu yönde mesaj da vermektedir.

Va'iz Hindistan'da iken, II. Abdülhamit'in *Kanun-ı Esasi*'yi kabul ettiği haberini alınca heyecanlanır, sevinir ve ümitlenir. Ardından da şöyle derin bir hülyaya dalar: Ülke her türlü geri kalmışlıktan, horlanmaktan kurtulup müthiş bir büyümeye geçer, sayısız okullar açılıp kadın erkek herkes okur, fabrikalar açılıp çalışır, ülkeyi imar eden şirketler kurulur, halkı aydınlatan dernekler kurulup hararetle çalışır, vb. İşte şairin medeniyeti budur. Artık ülke Garplılaşmıştır, ama hülya uzun sürmez. Gerçeklerle karşılaşır ve memleketin mevcut hâliyle, medeni Avrupa'da yaşama imkânı bulamayacağını bir Rus'un ağzından söyleterek Türkleri, Müslümanları galeyana getirip uyandırmaya çalışır:

*“Duyulan nağme-i hürriyet onun son nefesi!
Yaşamaz yoksa emin ol ki, bu barbar çetesi,
Medeni Avrupa'nın damen-i irfanında;
Asya'nın belki o kumluk Arabistan'ında,
Laşe halindeki bir devlete vardır medfen...”*

Vaizin bu korkuları, İstanbul'a gelince halkın mantıksızca, şuursuzca sevinip eğlenmesiyle biraz daha artar. Çünkü okullar kapanmış, öğretmenler, öğrenciler ötede beride sevinç gösterilerine katılmakta, devlet dairelerinde memurlar aynı şekilde dışarıdalar, sanayi bitmiş, insanlar arasında ahlak, saygı kalmamış, vicdan hürriyeti adına herkes her şeyi söyler hale gelmiş, ülke eski hâlinden daha gerilere gitmiş, berbat hâle gelmiş ve yok olmaya doğru dolu dizgin gitmekte...! Hem Araplık, Arnavutluluk gibi ırkçılık gayretlerinden dolayı oluşan ayrılık ve çöküntü içindeki Osmanlıyı, hem de Fas, Tunus, Cezayir ve İran gibi geri kalmış zayıf Müslüman ülkeleri *“Medeni Avrupa üç lokma edip yutmaz mı?”* mısrasıyla Müslümanları korkutmak isterken *“Medeni Avrupa”* terimi ile bilim ve teknolojiye zirve yapmış Batı'yı muştulamaktadır. Zira bu düşünceyi destekleyecek ifade, ileriki mısralarda Müslümanların uyanıp aklını başına toparlaması çağrısını yaptıktan sonra, medeni milletleri öfkesine direnme vaktinin geldiğini bildirdiği *“Dayanın gayzına artık medeni akvamın”* mısrasında kullandığı medeni kavimler ibaresinde teyit etmektedir.

Zaten bu şiirin devamında Batı'ya karşı tavrı ikiye ayırır. Birincisi aydın geçinenlerin Avrupa algısı, ikincisi de halkın Avrupa algısı. Birincide aydın geçinenler Doğu'nun Batı uygarlığına erişebilmesi için Batı'da inanç, kültür ve teknoloji adına her ne varsa alınmasını, Batı'nın izinden gidilmesini söyler iken, ikinci gruptaki avam ise, birincinin tam aksine Batı'nın fikrini, eserlerini, yeniliğini, bütün her neyi varsa hepsini düşman tanıyıp kendi geleneğine göre kaderince boyun eğip yaşamayı istemektedir.

Vaizin ağzından şair, bu zıt tavrın, halkı gerdiğini, böldüğünü söyleyip aydınların ileri sürdüğü bilim yapmanın bile halk tarafından reddedildiğini ve böylece tehlikeli bir duruma düşüldüğünü ikaz etmektedir. O, ikisinin yanlış yolda olduğunu söyleyip mütefekkir ve aydınların İslam'ın ruhunu anlayıp halka ışık tutması gerektiğini, avamın da onların arkasından gitmesi gerektiğini, zira Müslümanların geri kalmışlık nedeninin İslam olmadığını, halkın da karanlıkta kalmak istemeyeceğini, bir kılavuz öncülüğünde aydınlığa ve ileriye doğru gitmek isteyeceğini belirtir. Bunun için de İslam'ın ilk başlarından ve ileriki durumlardan örnekler vererek gelişmenin nasıl gerçekleştirildiğini hatırlatır. O, Japonya modelinden yola çıkarak gelişmenin bir sır olmayıp bilakis akıl işi olduğunu söyler:

*“Sırr-ı terakkinizi siz,
Başka yerlerde tahari heveslenmeyiniz.
Onu kendinde bulur yükselecek bir millet;
Çünkü her noktada taklid ile sökmez hareket.
Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atini;
Veriniz hem de mesainize son sür'atini.
Çünkü milliyeti yok san'atın, ilmin; yalnız,
İyi hatırdı tutun ettiğim ihtarı demin:
Bütün edvar-ı terakkiyi yarıp geçmek için,
Kendi “mahiyet-i ruhiye” niz olsun kılavuz.
Çünkü beyhudedir ümmid-i selamet onsuz.”
(Sizi kurtaracak en güzel çalışma kendi çalışmanızdır.)*

Safahat'ın üçüncü kitabı 1913 yılında yayınlanmış olup *Hakkın Sesleri* adını taşımaktadır. İkinci Kitabın yayınlanmasından sonra geçen bir yıl içinde Osmanlı'nın yaşamış olduğu Balkan Savaşı yenilgisinin hem devlete hem de halka yaşattığı türlü türlü acı, sıkıntı ve geri kalmışlık atmosferinde yazılmış bir bölümdür. Mehmet Akif Ersoy bu bölümde düz bir başlık yerine ayet mealini başlık olarak kullandığı on şiir yazmıştır. Şiirlerde tema olarak önceki bölümlerinde temas ettiği ferdi akıl, ferdi başarı, toplumsal ahlak, toplumsal ümit ve gelişme felsefesinden farklı olarak Balkan Savaşı'nın acılarını, milletin çaresizliğini işlemiş olup üslup olarak da genellikle çaresizliğe düşüp ümidini yitirmiş, her şeyi Allah'a havale eden kaderiyeci, cebriyeci bir teslimiyet ve acziyyet atmosferini yansıtır. Buna göre, memleketin kaybedilişi, devletin çöküşü, milletin zilleti tamamen Allah'ın buyruğuyla meydana gelmiştir. Mehmet Akif Ersoy, bu bölümdeki ilk şiirin başlarında Batı'nın karşısında Şark'ın yenilgisini kabul etmiş durumdadır, hatta devleti, milleti bu hâle getiren Allah'a karşı hayal kırıklığını, farklı bir biçimde şöyle ifade eder:

*“Tecelli etmedin bir kere, Allah'ım, cemalinle!
Şu üç yüz elli milyon ruhu öldürdün celalinle!”*

Onun bu sitemkâr tutumuna rağmen, yine de beklediği umudun gerçekleşmediğini, gerçekleşmeyeceğini anladıktan sonra, Mehmet Akif Ersoy tekrar öz çizgisine döner ve bütün bu zilletten yine kişinin kendi gayretinin kurtarabileceğini, yani kişinin kendi aklıyla hareket etmesi gerektiğini söyler:

“Bugün, sen kendi kendinden ümit et ancak imdadı” Çünkü ona göre insan ancak çalıştığı kadarını hak eder (*Leyse li'l-insani illa ma-se'a*). Bütün bu karmaşık duygu ve düşünce içindeki şair, milletin tembelliği ve cahilliğinin bitmeyeceği ümitsizliğine düşer, ama ikinci şiirin devamında bu tembel, zelim Doğu halkına kendisinin yapamadığı kızgınlığı, vatan uğruna can veren şehitlerin ruhuna yaptırır ve kızgınlığını bu şekilde almayı amaçlar:

*“Ey, bu toprakta birer na'ş-ı perişan bırakıp,
Yükselen mevkib-i ervah! Sakın arza bakıp;
Sanmayın: Şevk-ı şehadette coşan bir kan var...
Bizde leşten daha hissiz, daha kokmuş can var!
Bakmayın, hem tükürün çehre-i murdarımıza!
Tükürün: Belki biraz duygu gelir arımıza!
Tükürün cebhe-i lakaydına Şark'ın, tükürün!
...”*

Burada açıkça anlaşılacağı üzere Doğu insanının vatanını savunmayacak kadar şuursuzlaştığını, namussuzlaştığını haykırarak onlara kızgınlığını ifade etmektedir.

Safahat'ın dördüncü kitabı Fatih Kürsüsünde, ikinci kitaptaki Süleymaniye Kürsüsü'ndeki gibi Müslüman ülkelerin geri kalmışlığı, perişanlığı, hor görülmüşlüğü, tembelliği, cahilliği tema olarak işlenir ve bu sıkıntılardan Mehmet Akif Ersoy'un genel tavrına ve düşüncesine uygun olarak ancak çalışmakla kurtulunabileceği anlatılır. Zira milletler mücadelesinde dünyanın her yerinde savaşıyor, mücadele eden Batı'nın üstün olduğunu, bu üstünlüğü de topluca çalışarak elde ettiği teknoloji ürünleri sayesinde kazandığına vurgu yapılır. Batı'nın bu üstünlüklerine işaret edilirken, Doğu'nun bozulan sağlığı, kaybedilen bağımsızlığı, çökmüş hükümetleri, gözyaşları, çileleri, gayr-i sıhhi yaşam alanları, hastalıkları, ...vb. her türlü olumsuzlukları, miskinlikleri, dilencilik yapan hükümetleri ile Avrupa'nın üstünlüğü her yerde zafere erişir.

Şiirin ilerleyen bölümlerinde memleketin ve milletin hâlini tasvir ederken yine değişik biçimlerde değişik ifadelerle olumsuzluk ve geri kalmışlığını anlatır ve bunlarla ilgili kurtuluş önerileri sunar. Milletlinin anlama, kavrama gücü yok, bilim ve teknolojiye yönelen hiç yok, sanayi ve ticaret bitmiş, tarım desen yok denecek kadar gerilerde kalmıştır. Bütün bunların üstesinden gelebilmek için şair şöyle önerilerde bulunur: Bütün bu alanlarla ilgili istekli insanları bulup ardından da çalışmak, yorulmak, tasarlamak ve onu hayata geçirmektir. Zira bu yol, Batı medeniyetinin başlangıç noktasıdır. Bu yola girilince, tek bir şiar vardır o da, ruh ve maddenin kaynaşmasıdır. Böyle olursa gelişme olacaktır.

Doğu, bu tür sıkıntılarla uğraşırken, Batı onlarca yıldır başlatıp geliştirdiği bilim, teknoloji ve ruh ile çok büyük başarılar elde etmiştir. Buna en son örnek olarak da Akdeniz ile Kızıldeniz'i birleştiren Süveyş Kanalı'nı gösterir. Şair, bunları söylerken, milletimizin "neme lazım!", "bana ne!" tavırlarının sürdürülmesi halinde, bir şeyler yapmanın imkânsız olduğunu da ihtar eder. Ardından da Almanya'nın bilimde ve teknolojiye nasıl ilerlediğinin sırrını okuyucuya şöyle aktarır: Yaygın eğitim. Almanları cephelerde zaferlere eriştiren unsurları da şöyle sıralar: Yaygın eğitimden gelen eğitilmiş sanayici, eğitilmiş ordu, eğitilmiş siyasetçi. Şaire göre bütün bunların ısrarla hemen başlatılıp sürdürülmesinde iki neden bulunur: Birincisi, yirminci yüzyılın bilim çağı olmasıdır. İkincisi ise, ülkemizde mukaddesattan uzak, Batı'nın güzelliklerinden nasibini almamış züppe gençliğin cahil halkın çoğunlukta olması. Bütün bunların yerine Alman'ın Fransız'ın bilim, teknoloji, sanayi ve edebiyatını öğretecek, eğitim seferberliği başlatılmalıdır. Mehmet Akif Ersoy'a göre bu umdeleri öğrenip uygulamak "medeniyetin kendisidir".

Safahat'ın *beşinci kitabı* 1915 yılında yazılıp yayınlanmış ve *Hatıralar* adını taşımakta olup değişik yer, zaman ve olaylarla ilgili hatıra ve düşüncelerini anlattığı şiirlerden oluşmaktadır.

Bu bölümdeki *Uyan* başlıklı şiirde Doğu dünyasının miskinliği yüzünden Batı'nın eline geçince her türlü melaneti çekeceğinden korktuğunu açıkça ifade eder. *El-Uksur'da* başlıklı şiirinde de Mısır gözlemlerine bağlı olarak şairin gezdiği yerlerde yabancıların (Batılıların) varlığından, halkın esir olduğundan, başlarının belada olmasından ötürü, derin üzüntü içinde olduğunu terennüm eder.

Berlin Hatıraları başlıklı şiir, Mehmet Akif Ersoy'un 1914'ün sonuna doğru, İngiliz, Fransız ve İtalyan ordularında Almanlara karşı savaşırken esir düşen Mısır, Libya, Cezayir ve Hintli Müslüman askerleri ziyaret edip onlara halifenin ilgisini göstermek için gittiği Almanya gözlemlerini anlattığı, Doğu-Batı karşılaşması yaptığı özel bir şiirdir. Burada şair, Doğu'nun yokluğu ile Batı'nın varlığını, Doğu'nun gayri medeniliği ile Batı'nın medeniyetini karşılaştırıp tasvir eder. Mehmet Akif Ersoy'un karşılaştırma konuları kısaca şunlardır: Yukarıda bahsettiğimiz Mahalle Kahvesi ve Doğu'nun hanları ile Batı'nın saray misali lüks, konforlu, dayalı döşeli yüzlerce odalı otelleri, çok yavaş giden Doğu treni ile şehirlerarasını uçak gibi dakikalarla kateden Batı treni, Doğu'da yolculuklarda yaşanan kargaşa ile Batı'nın konforlu tren yolculuğu, Doğu'nun çamur çaplak, düzensiz yolları ile Batı'nın çok hızlı işleyen düzenli ve tertemiz yolları, Doğu'nun karanlık binaları ile Batı'nın ışıklı binaları.

Şair, *Berlin Hatıraları* şiirinde Almanların özellikle de bir Alman kadınının İngiliz, Fransız ve İtalyan ordularında Almanlara karşı savaşırken esir düşen Mısır, Libya, Cezayir ve Hintli Müslüman askerlere ve onların ailelerine sempati göstermelerini ister ki, Batı'nın Doğu'ya yönelmesiyle Doğu'nun Batı'ya beslediği ön yargılar yok edilebilsin. Aslında şiirin bu bölümünde Mehmet Akif Ersoy'un amacının, Doğulunun zihnindeki "ruhu sağır, kalbi his için kapalı /Müebbeden bize

düşman bir ümmet” biçimindeki Avrupalı imajını ortadan kaldırmak olduğu anlaşılıyor. Yani, şiirdeki muhatap Alman kadın olmayıp çöken Osmanlının Almanya ile işbirliği gayretleri yönünde kamuoyu oluşturup Alman sempatisini yaygınlaştırmak olduğu anlaşılıyor:

“Nedense, vahdet-i İslam’ı tarumar edeli,
Büyük tanıldı, mukaddes bilindi zulmün eli!

....

Keder de söz mü ya? Alkışlıyordu celladı,
Utanmadan koca yirminci asrın evladı!
Evet, şena’ate el çırpıyordular hepsi...
Senin elinde yok ancak bu alkışın levsı.

...

Sizin de Garbınızın hatırat-ı na-paki,
Biraz silinsin onun hiç değilse yadından.
“Avrupalı” denince ruhu sağır, kalbi his için kapalı
Müebbeden bize düşman bir ümmet anlardık.
Hayır, bu an’anenin hakkı yok, deyip artık,
Benat-ı cinsine göstermek isterim seni ben...
Yabancı durma ki pek aşinasınız kalben.
O annecikler için duyduğun hurafeyi at!
Düşünme dest-i musafatı Şark’a doğru uzat.”

Mehmet Akif Ersoy’un Alman kadına, Almanların Fransızlara karşı kazandığı 1870 Sedan Zaferi’nden sonraki yıllarda beyin ile kalbi birleştirerek millî birlik ve bütünlük sağlamaları sayesinde, gece gündüz çalışıp üreterek teknolojiye üst sıralarda yer almaları, barış içinde eğitilmiş nüfus yetiştirmeleri gibi güzellikleri överek anlatmasındaki amaç, aslında Osmanlının da böyle olmasını istemesidir.

Safahat’ın *altıncı kitabı*, *Asım* adını taşıyor. İkinci kitap Süleymaniye Kürsüsünde ve Dördüncü Kitap Fatih Kürsüsünde olduğu gibi *Asım* da bir tek şiirden meydana gelmektedir. Bu şiir Mustafa Kemal Paşa’nın 1919 yılında Anadolu’da millî duygu, millî dayanışma ve millî kurtuluş hareketini yeni bir ümitle canlandırıp organize etmeye çalıştığı aylarda, onu desteklemek amacıyla yazılıp yayınlanmıştır. Mehmet Akif Ersoy, bu şiiri Hocasade, Köse İmam, Asım ve Emin arasında geçen karşılıklı konuşma biçiminde ele almıştır. Bu uzun şiirde geçen Hocasade şairin kendisini, Köse İmam da şairin babasının bir öğrencisini temsil eder. Bu şiirde, memleket meseleleri olarak ele alınan geri kalmışlık ve buna bağlı olarak gelişen toplumsal umutsuzluğu yenebilmenin mümkün olduğu ve bunun da gelişmiş ülkelerde yapıldığı şekilde ele alınursa üstesinden gelineceği mesajı verilmeye çalışılır.

Sonuç

Mehmet Akif Ersoy'un yazmış olduğu şiirlerde yaptığımız içerik analizi çalışmasında, onun değişik zamanlarda yazdığı şiirlerde bir takım tavır değişikliğine girdiği, ama genel olarak modern medeniyetin beşiği olarak kabul ettiği Batı'ya bazen kıskanıp gıpta ettiği, bazen norm model olarak baktığı, ülkeyi işgali durumunda da kızdığı görülür. Onun Doğu ve Batı ayırımı, esas konumuzda ele alınmamış olsa da Ziya Gökalp'ın sosyolojik açıdan yapmış olduğu tanım ve sınıflandırma doğrultusunda olmuştur. Mehmet Akif Ersoy'a göre Doğu, Türk ve Müslüman halkların kültürünü temsil ederken, Batı kavramı, insanlığın ulaştığı bilim ve teknoloji sayesinde elde edilen çağdaş ürünlerdir ki, bütün bunlar da Avrupa'da bulunmaktadır. Bunların, millî ahlak ve millî duygu ve inanaşa sahip, yani Doğu kültürüyle donanmış insanlar tarafından alınıp getirilerek ülkemizde kullanılıp üretilmesinde ve geliştirilmesinde herhangi bir sakınca görmemektedir. Şiirlerinde çoğunlukla da bunlara vurgu yapılır ki, bu açıdan bir kimlik adlandırması yapmak gerekirse, Mehmet Akif Ersoy tam bir Batıcıdır. Başka bir deyişle, o, kültür bakımından Doğulu, medeniyet bakımından da Avrupalı, Batılı olmak gerektiği mesajını vermeye çalışmıştır. Son söz olarak, onun Balkan Savaşları'ndan önce Osmanlılık, Balkan Savaşları süresince İslamcılık, Balkan Savaşları'ndan sonra Türkçülük düşüncesi içinde, Doğulu medeni bir Avrupalı düşüncesinde olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- AKGÜL, Mehmet (1999), **Türk Modernleşmesi ve Din**, Konya: Çizgi yay.
- ERSOY, Mehmet Akif (2006), **Safahat**, hzl. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul.
- GÖKALP, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**.
- KÜÇÜK, Abdurrahman, GÜNAY Tümer, KÜÇÜK, M. Alparslan (2011), **Dinler Tarihi**, Ankara: Berikan Yayınevi.
- MARDİN, Şerif (1997), **Türk Modernleşmesi, Makaleler-4**, drl. Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İstanbul: İletişim yay.
- ÜNAL, Mustafa "Bir Başka Açıdan Mehmet Akif Ersoy", Sonfikir Gazetesi, www.sonfikir.net; www.2023istanbul.com